

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De invloed van leeftijdgenoten op delinquent gedrag bij meisjes

Weerman, F.; Hoeve, M.

Publication date

2012

Document Version

Final published version

Published in

Criminele meisjes en vrouwen: achtergronden en aanpak

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Weerman, F., & Hoeve, M. (2012). De invloed van leeftijdgenoten op delinquent gedrag bij meisjes. In A.-M. Slotboom, M. Hoeve, M. Ezinga, & P. van der Helm (Eds.), *Criminele meisjes en vrouwen: achtergronden en aanpak* (pp. 141-163). (Boom studieboeken criminologie & veiligheid). Boom Lemma.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

7 De invloed van leeftijdgenoten op delinquent gedrag bij meisjes

Frank Weerman en Machteld Hoeve

7.1 Inleiding

Vriendschappen en de omgang met leeftijdgenoten vormen een belangrijk onderdeel van het leven van jongeren. Ze hebben een aantal belangrijke functies. Zo kunnen leeftijdgenoten kameraadschap en sociale steun bieden, de sociale en cognitieve ontwikkeling stimuleren, helpen bij het aanleren van vaardigheden om sociale problemen op te lossen en helpen bij het voorbereiden op romantische relaties en het vertrouwen in intimiteit (Erwin, 1998). Leeftijdgenoten beïnvloeden elkaar ook op verschillende manieren. Binnen groepen van jongeren bestaan normen ten aanzien van het uiterlijk, het gedrag en de attitudes. Wanneer kinderen ouder worden, zullen zij zich meer conformeren aan deze groepsnormen (Shaffer, 2005). In het bijzonder tijdens de adolescentie worden leeftijdgenoten belangrijker. Op deze leeftijd brengen jongeren minder tijd met hun ouders door en gaan zij meer tijd met andere jongeren doorbrengen, waardoor de invloed van leeftijdgenoten in deze periode toeneemt (Warr, 2002; Haynie et al., 2007). Conformiteit aan groepsnormen bereikt een piek tijdens de vroege adolescentie en neemt daarna geleidelijk weer af (Erwin, 1998).

Ook delinquente vrienden en leeftijdgenoten (in de Engelstalige literatuur worden beiden vaak samengevoegd met de term 'delinquent peers') kunnen een grote rol spelen in het leven van adolescenten. De relatie tussen delinquent gedrag van vrienden en eigen delinquent gedrag is een van de meest gerapporteerde, maar ook een van de meest bediscussieerde bevindingen uit de criminologie (zie o.a., Warr, 2002; Weerman, 2003). Er bestaat vanouds onenigheid over de vraag of dit verband betekent dat het hebben van delinquente vrienden leidt tot meer delinquent gedrag, of dat het eerder zo is dat jongeren die om andere redenen crimineel zijn geworden eerder in aanraking komen met jongeren die hetzelfde zijn als zij (zie Matsueda & Anderson, 1998; Reed & Rose, 1998). Bovendien zijn er aanwijzingen dat jongeren de mate waarin zij in gedrag overeenkomen met hun vrienden systematisch overschatten. In hedendaags sociaal netwerkonderzoek wordt aan iemands vrienden zelf gevraagd naar delinquent gedrag en dan blijken

de overeenkomsten tussen bevriende jongeren aanmerkelijk gematigder (zie bijv. Baerveldt et al., 2000; Haynie, 2002; Weerman & Smeenk, 2005).

Een minder bekend onderwerp in de literatuur is de vraag in hoeverre het verband tussen leeftijdgenoten en delinquent gedrag hetzelfde is voor meisjes als voor jongens en of er specifieke aspecten te onderscheiden zijn aan de invloed van delinquente vrienden en groepen bij meisjes. Toch is hiernaar zeker onderzoek verricht, al is het – zeker in Nederland – aanmerkelijk bescheidener in omvang vergeleken bij de algemene literatuur over dit onderwerp. In dit hoofdstuk gaan we specifiek in op de rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag van meisjes door een overzicht te geven van het bestaande onderzoek op dit terrein en door resultaten te presenteren uit eigen onderzoek. We beginnen met een kort overzicht van de manieren waarop meisjes zouden kunnen verschillen van jongens wat betreft hun relaties met leeftijdgenoten en de invloed daarvan op hun gedrag. Vervolgens geven we een overzicht van buitenlands onderzoek naar leeftijdgenoten en delinquent gedrag waarin specifiek is gekeken naar het verband bij meisjes. Daarbij gaan we allereerst in op de overeenkomsten en verschillen tussen jongens en meisjes in de mate waarin het hebben van delinquente vrienden samenhangt met eigen delinquent gedrag. Maar we gaan ook in op enkele meer specifieke onderwerpen: hoe vaak meisjes lid zijn van problematische jeugdbendes en *street gangs*, de rol van romantische relaties bij delinquent gedrag van meisjes, en het belang van de seksesamenstelling van vriendschapsnetwerken. Na dit internationale overzicht geven we een overzicht van het (weinige) Nederlandse onderzoek dat tot nu toe is verricht op dit terrein.

Vervolgens presenteren we – voor een deel nieuwe – resultaten over de relatie tussen leeftijdgenoten en delinquentie bij meisjes aan de hand van data uit het NSCR Schoolproject (zie Weerman & Bijleveld, 2007). In dit onderzoek hebben ruim 1500 jongeren (meermalen) een vragenlijst ingevuld die specifiek was gericht op het bestuderen van de relatie tussen leeftijdgenoten en delinquent gedrag. Het materiaal stelt ons in staat om na te gaan of er bij meisjes op dezelfde wijze een relatie bestaat tussen de omgang met (delinquente) leeftijdgenoten en het eigen delinquente gedrag als bij jongens. Bovendien kunnen we ook nagaan in hoeverre meisjes in Nederland deel uitmaken van problematische jeugdgroepen en in welke mate vriendschappen met leeftijdgenoten van het andere geslacht samenhangen met delinquent gedrag.

7.2 Theoretische achtergrond: een andere rol van leeftijdgenoten bij meisjes?

In de criminologie bestaan er verschillende theorieën over de wijze waarop leeftijdgenoten al dan niet invloed zouden kunnen uitoefenen op delinquent gedrag van jongeren (zie bijv. Akers, 1973; Sutherland, 1947; Warr, 2002). Binnen deze theorieën wordt meestal niet nader gespecificeerd naar jongens en meisjes. Alleen Warr (2002) geeft aan dat sommige groepsprocessen zich sterker bij jongens voor-

doen dan bij meisjes. Ook veronderstelt hij op basis van eerder onderzoek dat morele overwegingen bij meisjes een sterker protectief effect hebben op de invloed van delinquente vrienden (Mears et al., 1998; Warr, 2002).

Het is theoretisch wel goed voor te stellen dat tussen jongens en meisjes verschillen bestaan wanneer het gaat om de invloed van leeftijdgenoten. Zoals verderop zal blijken, zijn er verschillen tussen beide geslachten in de betekenis die vrienden hebben en in de manier waarop relaties met leeftijdgenoten worden vormgegeven. Bovendien ontwikkelen jongens en meisjes zich gedurende de adolescentie in verschillend tempo en zijn ze in verschillende mate betrokken bij criminaliteit. Deze elementen samen kunnen op uiteenlopende manieren ertoe leiden dat leeftijdgenoten bij meisjes een andere betekenis hebben voor delinquent gedrag dan bij jongens – al staat dat vooraf uiteraard niet vast.

Ten *eerste* is het mogelijk dat meisjes vriendschappen hebben die minder ‘criminogeen’ zijn dan die van jongens, doordat ze met minder delinquente jongeren omgaan, er minder tijd mee doorbrengen of minder vaak deel uitmaken van problematische jeugdgroepen. Dit is niet onwaarschijnlijk aangezien jongeren geneigd zijn om vooral vriendschappen aan te gaan met leeftijdgenoten van het eigen geslacht (zie bijv. Benenson, 1990; Weerman & Smeenk, 2005) en we weten dat meisjes gemiddeld minder vaak betrokken zijn bij delinquent gedrag dan jongens. Een dergelijk verschil hoeft niet te betekenen dat ook de grootte van het effect van delinquente vrienden verschilt, maar alleen dat het delinquente gedrag van meisjes lager uitvalt omdat ze relatief weinig delinquente vrienden hebben. Het zou er ook toe kunnen leiden dat er voor jongens meer delinquente rolvoorbeelden beschikbaar zijn, zoals verondersteld wordt door Moffitt et al. (2001). Deze eerste hypothese wordt ook wel aangeduid met de *differential exposure hypothesis* (Moffitt et al., 2001).

Ten *tweede* is het mogelijk dat de ‘aard’ van de vriendschappen van meisjes anders is dan die van jongens. Zo wordt vaak verondersteld dat meisjes meer de nadruk leggen op communicatie, sociale steun en voor elkaar zorgen, terwijl het bij vriendschappen van jongens meer zou gaan om gezamenlijke activiteiten. Over het algemeen leggen jongens van nature meer de nadruk op competitie en meisjes meer op verbondenheid; een verschil dat wordt versterkt door culturele rolpatronen en sociale verwachtingen over hoe jongens en meisjes zich moeten gedragen (zie Eliot, 2010). Alles bij elkaar zouden deze verschillen in de ‘aard’ van vriendschappen ertoe kunnen leiden dat delinquente vrienden en groepen bij jongens een sterker effect op delinquentie zouden hebben dan bij meisjes. Deze hypothese sluit aan bij het peer-socialisatiemodel van Rose en Rudolph (2006), waarin op basis van seksespecifieke beïnvloedingsprocessen van leeftijdgenoten, een verklaring wordt gegeven voor de bevinding dat meisjes meer kans lopen om emotionele problemen te ontwikkelen terwijl jongens vaker te maken krijgen met gedragsproblemen, zoals agressie en antisociaal gedrag.

Ten *derde* is het mogelijk dat het effect van leeftijdgenoten op het delinquente gedrag van meisjes anders is, doordat meisjes van zichzelf minder gevoelig zijn voor invloed van leeftijdgenoten of groepsdruk, doordat zij zich sterker gebonden

voelen aan sociale en maatschappelijke regels of doordat bij hen andere factoren (zoals ouders) relatief meer invloed hebben. Ook in dat geval zou het effect van delinquente vrienden en groepen bij meisjes zwakker zijn dan bij jongens. Bij de eerstgenoemde verklaring gaat het dus om sekseverschillen in de mate van blootstelling aan deviante vrienden (*differential exposure hypothesis*) en in de tweede en derde verklaring om sekseverschillen in de kwetsbaarheid voor deviante vrienden (*differential vulnerability hypothesis*, zie Moffitt et al., 2001).

Tot slot kan worden opgemerkt dat jongens en meisjes zich gedurende de adolescentie in een verschillend tempo ontwikkelen: meisjes rijpen eerder en ook hun sociaal-emotionele ontwikkeling verloopt sneller (Cohn, 1991; Caspi, 1993; Westenberg et al., 2000). Aan de ene kant betekent dit wellicht dat zij zich eerder laten weerhouden door morele overwegingen als ze groepsdruk ondervinden van leeftijdgenoten. Aan de andere kant betekent het verschil in ontwikkeling dat sommige meisjes liever omgaan met jongens die wat ouder zijn dan zichzelf, en op die manier juist invloed kunnen ondervinden van leeftijdgenoten die relatief delinquent zijn. Dit wordt ondersteund door onderzoek van Moffitt en collega's (2001). Vooral wanneer meisjes in de puberteit komen, neemt het delictgedrag toe en zijn sekseverschillen in delinquent gedrag vrij klein. Moffitt et al. (2001) vonden in hun Nieuw-Zeelandse studie dat verschillen in delinquent gedrag tussen jongens en meisjes het kleinst is rond de 15-jarige leeftijd. In Nederland bleek uit onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum (WODC) dat in de leeftijdsgroep van 14-15-jarigen jongens slechts 1,1 keer zoveel delicten plegen als meisjes (Van der Laan & Blom, 2006). Moffitt et al. (2001) vermoeden dat de toename van crimineel gedrag bij meisjes op deze leeftijd verklaard kan worden door de invloed van oudere jongens. Meisjes ontwikkelen zich op deze leeftijd sneller dan jongens en zijn daarom geneigd om oudere jongens als vrienden te kiezen.

Uit onderzoek naar vriendschappen en relatiestijlen bij jongens en meisjes komt verder een aantal overeenkomsten tussen jongens en meisjes naar voren. Jongens en meisjes willen beiden vertrouwen, authenticiteit en gelijke status in een vriendschap (Helgeson, 2005). Er bestaan echter ook sekseverschillen in vriendschappen en relaties met leeftijdgenoten die de bovenstaande veronderstellingen onderbouwen. Op jonge leeftijd zijn deze verschillen nog klein, maar naarmate jongens en meisjes ouder worden, wordt dit verschil groter. Al vanaf een jaar of twee gaan meisjes bij voorkeur met andere meisjes spelen. Bij jongens duurt het iets langer voordat zij een voorkeur krijgen om te spelen met een leeftijdgenootje van hetzelfde geslacht. Met een jaar of zes, zeven, spelen jongens en meisjes vrijwel uitsluitend met iemand van hetzelfde geslacht (Erwin, 1998).

Waldrop en Halverson (1975) duiden de vriendschapsstijl van meisjes aan met de term *intensive* en die van jongens met de term *extensive*. Uit hun onderzoek blijkt dat meisjes zich vaak richten op één of enkele beste vriendinnen. Deze relaties worden gekenmerkt door intimiteit, emotionele betrokkenheid en vertrouwelijkheid. Affectie en emotioneel delen nemen een grotere plaats in dan in vriendschapsrelaties tussen jongens. Zo zoeken meisjes wanneer zij stress of problemen

ervaren, vaker steun en uiten zij vaker hun gevoelens bij vrienden dan jongens. Ook zijn meisjes meer prosociaal, voelen zij meer empathie en trekken zij zich meer aan van wat vriendinnen van hen vinden (Rose & Rudolph, 2006). Jongens daarentegen vinden vertrouwen in de ander en praten over persoonlijke zaken moeilijk. Zij hebben vaker vriendschappen in groepsverband die gekenmerkt worden door een hoge netwerkdichtheid (de vrienden van een jongere zijn ook elkaars vrienden) en een duidelijke hiërarchie (Rose & Rudolph, 2006). Daarnaast houden jongens zich binnen relaties met vrienden vaker bezig met competitie en georganiseerde activiteiten, zoals sporten of games (Naber, 1990).

Wanneer meisjes met jongens bevriend zijn, passen jongens de vriendschapsstijl vaak aan. Ze zullen meer praten en de vriendschap meer als emotioneel zien dan als instrumenteel. Meisjes passen echter vaak hun stijl niet aan die van de jongens aan (Helgeson, 2005). Meisjes zijn vaak meer tevreden over hun vriendschappen en spenderen meer tijd met hun vrienden dan jongens. Dit geldt ook voor vriendschappen met de andere sekse. Over het algemeen halen meisjes meer emotionele voordelen uit vriendschapsrelaties dan jongens. Zij ondervinden meer affectie, emotionele binding, vertrouwen, veiligheid en acceptatie in vriendschappen dan jongens. Het onderzoek hiernaar heeft zich echter vooral gericht op dyaden of tweetallen en niet zozeer op vriendengroepen. Het zou zo kunnen zijn dat jongens meer voldoening en emotioneel voordeel halen uit vriendschappen in groepsverband dan uit dyadische vriendschappen (Rose & Rudolph, 2006).

Al met al lijken jongens en meisjes genoeg te verschillen in hun vriendschappen om te veronderstellen dat de rol van leeftijdgenoten bij meisjes niet overeen hoeft te komen met die bij jongens. Aan de andere kant zijn de verschillen ook niet zo groot om te verwachten dat leeftijdgenoten bij meisjes helemaal geen rol zullen spelen. Bovendien is de variatie in de omgang met leeftijdgenoten binnen de geslachten ook groot. In de volgende paragraaf zullen wij ingaan op de invloed van delinquente vrienden bij meisjes en eventuele sekseverschillen in de invloed van delinquente vrienden.

7.3 Buitenlands onderzoek naar het effect van delinquente vrienden bij meisjes

In deze paragraaf gaan we na wat er bekend is over het verband tussen delinquente vrienden en eigen delinquentie bij meisjes aan de hand van beschikbare buitenlandse literatuur. In zijn algemeenheid blijkt dat vrienden net als bij jongens ook bij meisjes verband te houden met delinquent gedrag (Hubbard & Pratt, 2002). Tegelijkertijd wordt in de meerderheid van de onderzoeken tussen meisjes en jongens weinig tot geen verschil gevonden in de mate waarin vrienden een effect hebben op delinquent gedrag (Brendgen et al., 2000; Hartjen & Priyadarsini, 2003; Haynie & Osgood, 2005; Heinze et al., 2004; Hubbard & Pratt, 2002; Laird et al., 2005; Liu & Kaplan, 1999; Moffitt et al., 2001; Simourd & Andrews, 1994).

Slechts enkele van deze studies maakten gebruik van netwerkdata waarbij delinquent gedrag van vrienden rechtstreeks kon worden vastgesteld bij de vrienden zelf. Haynie en Osgood (2005) bijvoorbeeld, gebruikten gegevens over vriendschappen binnen een omvangrijke steekproef van bijna 9000 adolescenten. Zij vonden een bescheiden effect van delinquente jongeren die als vriend waren genomineerd door de deelnemers aan het onderzoek. Deze onderzoekers vonden net als de meeste andere studies geen verschillen tussen jongens en meisjes in het effect van delinquente vrienden op gedrag. Ook vonden zij dat de invloed van delinquente vrienden niet genoeg was om het verband tussen geslacht en delinquent gedrag helemaal te verklaren. Brendgen et al. (2000) vonden in een kleinere studie (ruim 200 jongeren) met behulp van netwerkdata over beste vrienden dat het effect van delinquente vrienden vooral een kortetermijneffect is. Ook deze onderzoekers vonden geen sekseverschillen in de invloed van delinquente vrienden op het eigen gedrag.

De meerderheid van de studies naar de rol van leeftijdgenoten maakte gebruik van inschattingen van onderzoeksdeelnemers over het delinquente gedrag van hun vrienden. Ook deze studies rapporteren vrijwel geen sekseverschillen. Laird et al. (2005) onderzochten bijvoorbeeld in een longitudinale studie bijna 400 jongens en meisjes en vonden tussen jongens en meisjes geen verschil in de effecten van delinquente vrienden. De overgrote meerderheid van dit soort studies komt uit Noord-Amerika; echter, in een Franse studie werden ook geen sekseverschillen gevonden in de invloed van delinquente vrienden (Hartjen & Priyadarsini, 2003). Bovendien laten drie meta-analyses naar risicofactoren voor delinquent gedrag bij meisjes zien dat de invloed van delinquente vrienden op meisjes vrijwel even groot is als die op jongens (Hubbard & Pratt, 2002; Simourd & Andrews, 1994; Wong, 2010).

In twee studies werden wel sekseverschillen gevonden in het verband tussen leeftijdgenoten en delinquent gedrag. In een crossectioneel onderzoek van Mears et al. (1998) werd gevonden dat jongens in sterkere mate leken te worden beïnvloed door delinquente vrienden dan meisjes. Het effect bleek verder afhankelijk te zijn van de houding tegenover delinquent gedrag. Meisjes worden alleen beïnvloed door delinquente vrienden wanneer zij zelf niet afwijzend tegenover delinquent gedrag staan. Wanneer meisjes echter het plegen van delicten afkeuren, plegen zij in het algemeen zelf geen delicten, ongeacht of zij delinquente vrienden hebben. Bij jongens hangt de invloed van vrienden op het eigen delinquente gedrag veel minder sterk samen met de houding die zij tegenover delinquent gedrag hebben. Ook Piquero et al. (2005) vonden voor jongens een sterker verband tussen delinquente vrienden en het eigen delinquente gedrag dan voor meisjes. De invloed van delinquente vrienden bleek ook in dit onderzoek gemodereerd door andere factoren, zoals het al dan niet afkeuren van delinquent gedrag en juridische sancties. Samenvattend, in een groot deel van de studies wordt evidentie gevonden voor een vergelijkbaar verband tussen delinquentie bij vrienden en delinquentie bij de jongere zelf. Delinquente vrienden hebben dus niet alleen een negatieve invloed op jongens maar ook op meisjes. Echter, in een aantal studies wordt een sterkere

invloed van delinquente vrienden op het eigen delinquente gedrag bij jongens gevonden.

Zoals eerder aangegeven kunnen sekseverschillen in delinquent gedrag mogelijk niet alleen worden verklaard doordat jongens meer beïnvloed zouden worden door vrienden, maar ook doordat zij eenvoudigweg meer omgaan met delinquente vrienden. De meeste onderzoeken laten zien dat jongens meer delinquente vrienden hebben dan meisjes (Hartjen & Priyadarsini, 2003; Liu & Kaplan, 1999; Mears et al., 1998; Moffitt et al., 2001; Piquero et al., 2005; Simons et al., 1991). Moffitt et al. (2001) onderzochten niet alleen sekseverschillen in de risicofactoren die gerelateerd zijn aan leeftijdgenoten zoals de band met vrienden, delinquentie bij vrienden en betrokkenheid bij school. Zij richtten zich daarnaast op de vraag of de sekseverschillen in peer-gerelateerde factoren het verschil in delinquent gedrag tussen jongens en meisjes konden verklaren en vonden dat 21% van het sekseverschil in delinquentie kon worden verklaard. De bevinding dat meisjes minder delicten plegen dan jongens kan dus ten dele worden verklaard doordat meisjes minder blootgesteld worden aan delinquente vrienden.

7.4 Buitenlands onderzoek naar andere invloeden van leeftijdgenoten: seksecompositie van vriendschappen en romantische relaties

Hierboven is bij de invloed van leeftijdgenoten niet ingegaan op het geslacht van deze vrienden. In een aantal onderzoeken komt echter naar voren dat het geslacht van vrienden, of meer algemeen de seksecompositie van iemands vriendennetwerk, een complicerende factor is bij de rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag van meisjes en jongens. Er zijn aanwijzingen dat bij meisjes de kans op delinquent gedrag toeneemt wanneer meisjes meer mannelijke vrienden hebben, terwijl bij jongens de kans op delinquent gedrag af lijkt te nemen wanneer jongens meer vrouwelijke vrienden hebben.

Een indirecte aanwijzing voor de invloed van jongens op het delinquente gedrag van meisjes vormt een oudere Nieuw-Zeelandse studie waarin een verband werd gevonden tussen een vroege aanvang van de puberteit bij meisjes en delinquent gedrag (Caspi et al., 1993). Het bleek dat dit verband afhing van de seksesamenstelling van de scholen waar de meisjes heengingen: vroeg puberende meisjes (al op jonge leeftijd voor het eerst menstrueren) die op gemengde scholen zaten, rapporteerden meer delinquent gedrag dan vroeg puberende meisjes op scholen zonder jongens. De onderzoekers veronderstellen dat meisjes op gemengde scholen hogere delinquentiescores hadden omdat zij eerder in aanraking konden komen met oudere delinquente jongens.

Een meer directe studie naar seksecompositie en de invloed van vrienden werd recent verricht door Haynie et al. (2007). Zij gebruikten netwerkdata over vriendschapsrelaties op school van ruim 14.000 jongeren uit de Add Health-studie. Het bleek dat de proportie *cross-gender vrienden*, ofwel het hebben van meer mannelijke vrienden, bij meisjes gerelateerd was aan meer geweldsdelinquentie. Bij jon-

gens werd het omgekeerde effect gevonden: de proportie *cross-gender vrienden*, ofwel vriendschappen met meisjes, was bij jongens juist gerelateerd aan minder geweldsdelinquentie. Voor meisjes is er ook sprake van een interactie-effect: het hebben van mannelijke vrienden lijkt het effect van gewelddadige vrienden te versterken. Bij jongens was het echter niet zo dat het hebben van vrouwelijke vrienden het effect van gewelddadige vrienden verminderde.

In een eerdere studie werd een vergelijkbaar effect van seksecompositie gevonden: meisjes met veel mannelijke vrienden rapporteerden relatief veel delinquentie, jongens met vrouwelijke vrienden relatief weinig (McCarthy et al., 2004). Dit onderzoek omvatte twee steekproeven, namelijk een groep jongeren die thuis woonde en naar school ging en een groep jongeren die op straat leefde. Het effect van seksecompositie van vriendennetwerken bleek te variëren naar geslacht en de context (thuis of op straat wonen). Het verband tussen vriendennetwerken met veel meisjes en het plegen van minder delicten was het sterkst voor meisjes die naar school gingen, gevolgd door jongens die naar school gingen en meisjes die op straat leefden. De gunstige invloed van het hebben van vriendschappen met meisjes was afwezig bij jongens die op straat zwierven.

Een aantal recente studies heeft zich gericht op de invloed van romantische relaties met jongens op delinquentie bij meisjes. Het aangaan van heteroseksuele relaties vormt voor veel jongeren een belangrijk onderdeel van de adolescentiefase en net als bij vriendschappen worden liefdesrelaties gekenmerkt door sociale ondersteuning, voorzien in de behoefte om ergens bij te horen, het delen van persoonlijke informatie (Giordano et al., 2006). Deze relaties onderscheiden zich van gewone vriendschappen door onhandige en pijnlijke situaties doordat jongeren weinig tot geen ervaring hebben en door sterke gevoelens zoals verliefdheid, seksuele aantrekkingskracht en jaloezie. Daarnaast zijn deze relaties fragiel en kunnen ze na korte tijd worden beëindigd (Haynie et al., 2005).

Uit het beschikbare onderzoek blijkt dat een delinquente partner van invloed is op delinquent gedrag bij meisjes. Delinquent gedrag van een partner is significant gerelateerd aan het eigen delinquente gedrag, zelfs wanneer gecontroleerd wordt voor de invloed van delinquente vrienden (Haynie et al., 2005) en deviant gedrag door ouders (Lonardo et al., 2009). Dit betekent dat delinquent gedrag van partners een uniek effect heeft op het eigen delinquente gedrag boven de invloed van deviante vrienden en ouders.

De kans op het aangaan van een relatie met een delinquente partner is verhoogd wanneer jongeren zelf delinquent gedrag vertonen tijdens de adolescentie en wanneer zij omgaan met delinquente vrienden (Moffitt et al., 2001). Dit verschijnsel wordt aangeduid met *assortative mating*. In een longitudinaal onderzoek van Simons et al. (2002) naar ruim 200 jongvolwassenen en hun partner werd gevonden dat delinquentie en delinquente vrienden tijdens de adolescentie de kans op een delinquente partner voor zowel mannen als vrouwen verhoogt. Ook hangt het hebben van een delinquente partner samen met een hogere mate van criminaliteit tijdens de jonge volwassenheid. Dit effect bleek voor vrouwen twee keer zo groot als voor mannen.

Romantische relaties kunnen overigens ook een positief effect hebben op delinquentie bij meisjes. Zo blijkt bij jongvolwassen vrouwen dat de kwaliteit van relatie van belang is: het hebben van een goede relatie hangt samen met minder criminaliteit (Simons et al., 2002). Ook een longitudinale studie onder ruim 1700 adolescenten laat zien dat delinquente meisjes minder delicten gaan plegen wanneer zij een liefdesrelatie aangaan (Rebellon & Manasse, 2004). De onderzoekers verklaren dit aan de hand van evolutionair psychologische modellen. Volgens hen zijn delinquente meisjes aantrekkelijker voor jongens omdat hun gedrag geassocieerd wordt met het nemen van risico's en meer seksueel gedrag. Wanneer deze meisjes eenmaal een verhouding hebben met een jongen, is zulk gedrag niet meer nodig en is de kans groter dat het delinquente gedrag weer afneemt.

7.5 Buitenlands onderzoek naar de invloed van problematische jeugdgroepen en gangs bij meisjes

Naast de rol van leeftijdgenoten in het algemeen of van liefdesrelaties in het bijzonder, is het ook mogelijk dat het horen bij een bepaalde groep van belang is bij het ontwikkelen van delinquent gedrag. Zo is vooral uit Amerikaans onderzoek duidelijk geworden dat lidmaatschap van *street gangs* voor jongeren een extra stimulerend effect heeft op delinquent gedrag, bovenop het hebben van delinquente vrienden (Battin et al., 1998). In deze paragraaf gaan we na in hoeverre ook meisjes lid kunnen zijn van zulke *street gangs* of meer in het algemeen betrokken zijn bij problematische jeugdgroepen of jeugdbendes. Bovendien bespreken we in hoeverre zulke groepen ook bij meisjes invloed hebben op delinquent gedrag.

Vroeger werden gangs en problematische jeugdgroepen helemaal niet in verband gebracht met meisjes. Zo is in de Verenigde Staten het probleem lange tijd gezien als voornamelijk een zaak van jonge mannen, omdat er nauwelijks meisjes en vrouwen voorkwamen in politieregisters over gangs (Miller, 1975). In sommige gebieden in de Verenigde Staten werden meisjes in de politieschattingen over gangs niet eens meegenomen (Curry et al., 1994). Tegenwoordig komen meisjes wel voor in politieschattingen over gangs, maar nog steeds lijkt hun aandeel bescheiden. In de meest recente schatting wordt gevonden dat ongeveer 10% van alle door de politie waargenomen gang-leden van het vrouwelijke geslacht is (National Youth Gang Center, 2009).

Mede op basis van vragenlijsten onder jongeren zelf in de jaren negentig van de vorige eeuw is in de Verenigde Staten het beeld over de betrokkenheid van meisjes bij gangs gekanteld. Esbensen en Huizinga schatten op basis van een grootschalige survey onderzoek onder jongeren dat meisjes 25% uitmaken van alle jongeren die rapporteren bij een gang te horen (Esbensen & Huizinga, 1993). Vergelijkbare percentages werden ook in andere onderzoeken in de Verenigde Staten gevonden (Esbensen & Deschenes, 1998; Thornberry et al., 2003). In een onderzoek onder een risicopopulatie van jonge adolescenten werd zelfs gevonden dat meisjes onge-

veer even vaak als jongens rapporteerden deel uit te maken van een gang (Bjerregaard & Smith, 1993).

Ook buiten de Verenigde Staten werd met vragenlijsten gevonden dat het aandeel van meisjes in problematische jeugdgroepen hoger is dan traditioneel werd gedacht. Binnen een representatieve steekproef van bijna 4000 jongeren in Engeland bleek 6% van de meisjes bij een delinquente jeugdgroep te horen, en dat was gelijk aan het percentage van jongens (Sharp et al., 2006). Op oudere leeftijd waren jongens wel relatief vaker lid van een problematische jeugdgroep, het lidmaatschap van meisjes piekte tussen de 13 en 15 jaar. In een Schots onderzoek onder ruim 4000 jongeren in Edinburgh werd gevonden dat meisjes net zo vaak rapporteren lid te zijn van een gang als jongens (Bradshaw, 2005).

Door onderzoekers die etnografisch veldwerk doen, wordt eveneens gesignaleerd dat meisjes regelmatig lid zijn van gangs. Moore schatte het aandeel meisjes in de door haar geobserveerde Hispanic gangs op bijna een derde (Moore, 1991). In de Verenigde Staten zijn verschillende boeken verschenen waarin kwalitatieve onderzoekers aan de hand van etnografisch veldwerk inzichten geven in het leven van meisjes in gangs of groepen die geheel uit meisjes bestaan (Campbell, 1984; Fleisher, 1998; Miller, 2001). Daaruit blijkt dat de rol van meisjes in gangs sterk varieert. Dat sluit aan bij een ook nu nog veel aangehaalde typologie: van gangs waarin meisjes aanwezig zijn: 1. gemengde groepen met zowel jongens als meisjes; 2. meisjesgroepen die gelieerd zijn aan jongensbendes, 'auxilliary gangs'; 3. onafhankelijke gangs die geheel uit meisjes bestaan (Miller, 1975). Uit kwantitatief onderzoek blijkt dat de meerderheid van de vrouwelijke gang-leden in gemengde groepen zit, soms als kleine minderheid, maar vaak ook in evenredige mate vertegenwoordigd. De typen gangs die helemaal uit meisjes bestaan (gelieerd aan gangs van jongens dan wel geheel onafhankelijk) vormen een minderheid (zie Curry et al., 1994; Peterson, Miller & Esbensen, 2001).

In een klein aantal onderzoeken is nagegaan in hoeverre lidmaatschap van gangs en problematische jeugdgroepen ook bij meisjes leidt tot een grotere betrokkenheid bij delinquent gedrag. Bjerregaard en Smith verrichtten de meest uitgebreide studie tot nu toe naar de relatie tussen gangs en delinquentie bij meisjes, aan de hand van vragenlijstgegevens onder 1000 jongeren uit de Rochester Youth Study (Bjerregaard & Smith, 1993). Het bleek dat zowel meisjes als jongens die bij een gang horen aanmerkelijk vaker delinquent gedrag rapporteren dan meisjes en jongens die geen lid zijn van een gang. Het verband van gang-lidmaatschap en delinquentie bleek voor meisjes ongeveer even sterk te zijn als voor jongens: de verhouding tussen delinquentie van gang-leden en niet-gang-leden is bij beide geslachten vergelijkbaar. Meisjes in een gang bleken ongeveer twee keer zo vaak betrokken te zijn bij lichte of matig ernstige vormen van delinquentie dan meisjes buiten gangs. Het verband bleek nog sterker voor de meest ernstige vormen van delinquentie: meisjes in gangs rapporteren dit tien keer zo vaak als andere meisjes. Deze bevindingen werden later bevestigd in een onderzoek onder bijna 6000 jongeren in de Verenigde Staten (Esbensen & Winfree, 1998). Hierin werd gevonden dat meisjes in gangs ongeveer vier keer zoveel vermogens- en geweldsmisdrijven plegen als

meisjes buiten gangs en ongeveer tweeënhalf keer zoveel als jongens die niet in een gang zitten. Tegelijkertijd blijkt dat jongens in gangs nog aanmerkelijk vaker delicten plegen dan vrouwelijke gangleden: ongeveer tweeënhalf keer zo veel vermogens- en geweldsdelicten.

Met de gegevens van de Rochester studie werd later nagegaan of het horen bij een gang ook bij meisjes een extra effect heeft bovenop het hebben van delinquente vrienden (Battin et al., 1998). Dat bleek inderdaad het geval. De hoeveelheid delicten die meisjes in gangs rapporteren bleek ongeveer meer dan drie keer zoveel te zijn als meisjes die wel delinquente vrienden hebben maar niet in een gang zitten.

In enkele onderzoeken is ook nagegaan in hoeverre de omgang met leeftijdgenoten van het andere geslacht binnen problematische jeugdgroepen van belang is voor delinquentie van meisjes. Peterson et al. deden onderzoek naar het effect van seksecompositie van gangs op groepskenmerken en delinquent gedrag van gang-leden onder 365 ondervraagde jongeren die aangaven bij een gang te horen (Peterson et al., 2001). Het bleek dat meisjes delinquenter zijn naarmate er meer jongens in de groep zitten, en veel minder delicten plegen als er alleen of vooral meisjes zijn in hun groep. De ondervraagde jongens in een gang bleken echter opvallend genoeg het meest delinquent als er enkele of een substantieel aandeel meisjes in de gang aanwezig zijn. De gegevens over meisjes sluiten aan bij een etnografisch onderzoek van Miller naar *gang girls* (Miller, 2001). Daaruit bleek dat meisjes in gangs waarin zij de minderheid zijn, hun positie proberen te versterken met relatief veel delinquent gedrag. In zulke omstandigheden proberen vrouwelijke gangleden zo veel mogelijk 'one of the guys' te zijn.

7.6 Nederlands onderzoek naar de rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag van meisjes

In Nederland is, in vergelijking met het buitenland, relatief weinig onderzoek verricht waarin specifiek voor meisjes is gekeken naar de rol van leeftijdgenoten bij de delinquent gedrag. In een aantal studies wordt gerapporteerd dat meisjes naar eigen zeggen minder delinquente vrienden hebben dan jongens (bijv. Wissink et al., 2008), of dat de beste vriend of vriendin bij meisjes zelf minder vaak delicten opgeeft dan bij jongens (De Kemp et al., 2006). In een onderzoek onder 150 aangehouden jongeren kwam ook naar voren dat meisjes die door de politie worden aangehouden minder delinquente vrienden hadden dan gearresteerde jongens (Scholte, 1999).

In slechts een paar Nederlandse studies is het effect van het hebben van delinquente vrienden op het eigen delinquente gedrag vergeleken tussen meisjes en jongens. In het proefschrift van Bruinsma (1985) werd de differentiële associatietheorie afzonderlijk getoetst voor jongens en meisjes aan de hand van een survey (vragenlijstonderzoek) onder bijna 1200 jongeren tussen 12 en 17 jaar. Uit pad-analyses bleek dat de gevonden effecten uit de theorie zowel voor jongens als voor

meisjes significant zijn. Er waren echter ook verschillen in de grootte van het effect van ‘contacten met deviante vrienden’ (een combinatie van de mate waarin jongeren tijd met hun vrienden doorbrengen en de mate waarin die vrienden regels en wetten zouden overtreden).

In een longitudinale studie onder basisscholieren (7-10 jaar oud) werd gekeken naar verschillen tussen regelovertreedende en delinquente meisjes en jongens in de mate waarin zij omgaan met delinquente medeleerlingen (Van Lier et al., 2005). Aan de kinderen werd gevraagd in hoeverre bevriende klasgenoten deviant of agressief gedrag vertonen (bijv. wordt gemakkelijk boos, begint een gevecht). Hoog antisociale jongens (meisjes waren er niet in deze categorie) hadden veel deviante vrienden. Gemiddeld antisociale meisjes hadden vaker deviante vrienden dan andere meisjes, maar minder dan jongens in dezelfde categorie, wat suggereert dat het verband voor jongens sterker is.

In een recent onderzoek onder 541 jongeren werd specifiek gekeken naar de invloed van vrienden op antisociaal gedrag (agressief en delinquent gedrag, gemeten met de Youth Self Report, een veelgebruikte gedragsvragenlijst voor adolescenten), waarbij meisjes en jongens van verschillende etnische afkomst werden vergeleken (Wissink et al., 2008). In dit onderzoek bleek het verband tussen delinquente vrienden en delinquent gedrag wel te verschillen tussen jongens en meisjes. In tegenstelling tot het meeste andere onderzoek op dit terrein bleek het hebben van delinquente vrienden sterker gerelateerd aan delinquent gedrag bij meisjes dan bij jongens.

In een onderzoek onder ruim 4000 Rotterdamse middelbare scholieren (derde klassen) werd de samenhang van delinquentie met het aantal vrienden bij meisjes en jongens onderzocht (Junger-Tas et al., 2003; Junger-Tas et al., 2004). Voor beide geslachten bleek te gelden dat zowel degenen zonder vrienden als degenen met heel veel vrienden relatief veel delicten rapporteren. Helaas is in dit onderzoek geen aandacht geschonken aan de mate waarin vrienden van meisjes en jongens delinquent zijn.

In enkele Nederlandse onderzoeken is gekeken naar het verband tussen romantische relaties en delinquent gedrag. In een onderzoek onder ruim 2500 jongeren tussen 11 en 25 jaar bleek dat er geen significant verband was tussen de aanwezigheid van een relatie en delinquent gedrag, en dit gold voor zowel jongens als meisjes (Rutenfrans & Terlouw, 1994). Wel hing de hoeveelheid relaties tijdens het afgelopen jaar samen met meer delinquentie (behalve voor de oudere jongeren). Hoe vaker jongeren verkering hadden, hoe vaker ze rapporteerden dat ze een of meer delicten hadden gepleegd. Uit een longitudinale follow-up van ditzelfde onderzoek (Meeus et al., 2004) bleek dat degenen die gedurende lange tijd in de adolescentie een relatie hadden, in deze periode (maar niet meer in de jonge volwassenheid) meer delicten pleegden dan degenen die niet of kortere tijd een partner hadden. Deze uitkomst gold voor zowel jongens als meisjes. Voorts bleek dat de hoeveelheid ervaren steun door de partner juist samenging met een vermindering in delinquent gedrag. Voor de jongeren die langduriger een relatie hadden, had partnersteun meer effect dan steun van ouders, voor jongeren die niet of min-

der vaak een relatie hadden, was de steun van de ouders van grotere invloed op het niveau van delinquentie.

Naar meisjes (apart of in vergelijking met jongens) in gangs of problematische jeugdgroepen is in Nederland ook niet veel empirisch onderzoek gedaan. Enige informatie is beschikbaar uit onderzoek waarbij aan de hand van vragenlijsten onder politiemedewerkers het voorkomen en karakter van problematische jeugdgroepen worden geïnventariseerd. Hierin komen een relatief beperkte betrokkenheid van meisjes naar voren bij problematische jeugdgroepen. Zo rapporteren Beke et al. dat circa 20% van de leden van zowel 'hinderlijke', 'overlastgevende' als 'criminele' jeugdgroepen een meisje is (Beke et al., 2000). Van Gemert meldt dat ongeveer de helft van de door de politie waargenomen problematische jeugdgroepen in Amsterdam geheel bestaat uit jongens, 43% had in meerderheid jongens. Slechts voor 7% van de gerapporteerde groepen gold dat ze voor de helft of voor de meerderheid uit meisjes bestonden (Van Gemert, 2005).

Het is echter de vraag of er daadwerkelijk zo weinig meisjes in problematische jeugdgroepen in Nederland zitten of dat politiemedewerkers ze minder zien of waarnemen. Uit een eerdere analyse van de gegevens van het NSCR Schoolproject bleek dat, net als in de Verenigde Staten, met de methode van zelfrapportage een aanmerkelijk grotere betrokkenheid van meisjes bij problematische jeugdgroepen naar voren komt (Weerman & Esbensen, 2005). We zullen hierop verder ingaan in de paragraaf met resultaten uit eigen onderzoek.

7.7 Eigen onderzoek: leeftijdgenoten en delinquentie van (laag opgeleide) meisjes

Het NSCR Schoolproject is een omvangrijk meerjarig onderzoek onder middelbare scholieren waarvoor gegevens zijn verzameld zijn tussen 2002 en 2004. Een van de onderzoeksdoelen was het verkrijgen van nieuwe inzichten in de rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag (zie voor resultaten en opzet van het hele project Weerman et al., 2007). Daartoe is niet alleen gebruikgemaakt van traditionele methoden om de aanwezigheid van delinquente vrienden vast te stellen, maar ook van socialenetwerkmethoden waarbij delinquent gedrag van vrienden binnen het schoolnetwerk op een directe manier kon worden gemeten. Ook is expliciet onderzocht in hoeverre deelnemers aan het onderzoek deel uitmaakten van problematische jeugdgroepen. Dit maakt de data bij uitstek geschikt om de rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag van meisjes te analyseren. Enkele relevante resultaten waren al eerder gepubliceerd (zie bijv. Van de Rakt et al., 2005; Weerman & Bijleveld, 2007; Weerman & Smeenk, 2005), maar een compleet inzicht in alle aspecten met betrekking tot meisjes, leeftijdgenoten en delinquent gedrag was nog niet voorhanden.

Speciaal voor deze bundel is een nadere analyse uitgevoerd naar de rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag van meisjes. Daarbij is gebruikgemaakt van gegevens uit de eerste en tweede ronde van het onderzoek. De meeste berekeningen

zijn gebaseerd op gegevens uit de eerste onderzoeksronde van 1.561 ondervraagde jongeren bij wie het vriendennetwerk van medeleerlingen uit het eigen schooljaar in kaart is gebracht. De onderzochte jongeren zaten in de eerste of derde klas van het vmbo-onderwijs in verschillende plaatsen in Zuid-Holland. We rapporteren ook over longitudinale analyses die zijn verricht bij 1.156 jongeren die in twee onderzoeksronde hebben meegedaan. Hiermee krijgen we meer inzicht in de langeterminneffecten van leeftijdgenoten op delinquent gedrag gedurende het schooljaar volgend op de eerste meting.

Uit de analyses komt het volgende naar voren. Ten eerste blijken meisjes op een aantal aspecten van hun *relaties met leeftijdgenoten* duidelijk te verschillen van jongens. Om te beginnen blijken zij vrienden en vriendinnen te hebben die minder delinquent zijn dan de vrienden van jongens. Dat geldt zowel wanneer wordt uitgegaan van de mate waarin meisjes denken dat hun vriend(inn)en delinquent zijn, als wanneer het zelfgerapporteerde gedrag van de vriend(inn)en in het schoolnetwerk wordt bekeken. Het verschil is overigens niet heel groot (bij jongens is delinquentie van vrienden ongeveer een vijfde groter dan bij meisjes). Meisjes geven voorts aan een iets sterkere band met hun vrienden te hebben, jongens ervaren aanmerkelijk meer groepsdruk van hun vrienden en worden vaker aangemoedigd tot het plegen van delicten. Interessant is verder dat meisjes bij de vragen over het netwerk bijna twee keer zo vaak als jongens medescholieren van het andere geslacht hebben genoemd als vriend. Gemiddeld hebben meisjes één keer een jongen op school als vriend aangewezen, jongens hebben gemiddeld een half keer een meisje als vriend genoemd.

Zowel bij meisjes als bij jongens is er een duidelijk *verband tussen delinquent gedrag van leeftijdgenoten en eigen delinquent gedrag*. Voor beide geslachten zijn er significante correlaties tussen het eigen delinquente gedrag en dat van vrienden, indirect geschat dan wel gemeten via de zelfrapportage van de vrienden uit het schoolnetwerk zelf. Het verband met de ‘ingeschatte’ maat voor delinquente vrienden is zowel voor meisjes als voor jongens ruim twee keer zo groot als het verband dat wordt verkregen met de meer geavanceerde maat via de netwerkgegevens, wat aansluit bij eerder onderzoek op dit terrein. Dit suggereert dat er geen verschil is tussen de geslachten in de mate waarin zij de gelijkheid met hun vrienden overschatten. Verder blijkt er ook een duidelijk verband tussen het delinquent gedrag en de hoeveelheid tijd die meisjes en jongens met hun vrienden doorbrengen, en dit verband lijkt bij de meisjes groter dan bij de jongens uit het onderzoek.

Ook in multivariate regressieanalyses waarin alle mogelijke effecten van leeftijdgenoten (samen met enkele controlevariabelen: band met ouders en met school, mate van zelfcontrole en wetsetrouwheid) worden meegenomen, blijft een significant verband bestaan tussen de omgang met delinquente leeftijdgenoten en eigen delinquentie. Ook hier komt het verschil tussen de twee meetmethoden naar voren. Wanneer de indirecte maat voor (ingeschatte) delinquentie van vrienden wordt meegenomen, levert dit in de regressieanalyse een effect op dat boven alle andere effecten uitspringt. Wanneer wordt uitgegaan van de zelfgerapporteerde delinquentie van schoolvrienden, is het effect aanmerkelijk bescheidener en kleiner

dan die van de meeste controlevariabelen, zoals een gebrek aan zelfcontrole. Bij beide methoden is het effect bij beide geslachten significant en bij de jongens slechts iets groter dan bij de meisjes. Het effect van de hoeveelheid tijd die met vrienden wordt doorgebracht, is bij meisjes sterker dan bij de jongens in het onderzoek.

Er is ook nagegaan in hoeverre de omgang met (delinquente) leeftijdgenoten en groepen op het eerste meetmoment gerelateerd is aan delinquent gedrag van een schooljaar later. Daarbij is gecontroleerd voor het delinquente gedrag van de eerste meting, zodat duidelijk wordt in hoeverre leeftijdgenoten ook bijdragen aan een toename van delinquentie op wat langere termijn. Interessant is dat het effect van delinquente vrienden bij meisjes dan sterker is dan bij jongens, zowel indirect gemeten via inschattingen als direct via zelfrapportage. Bij jongens is het langetermijneffect in de laatste variant niet eens significant (bij meisjes bescheiden). Dit resultaat komt overeen met een eerder gepubliceerde analyse over een substeekproef van het Schoolproject (Van de Rakt et al., 2005). Bij elkaar genomen betekenen deze resultaten dat leeftijdgenoten zowel bij meisjes als jongens een duidelijk effect hebben, maar dat het moment waarop dat plaatsvindt lijkt te verschillen. Daar is geen duidelijke verklaring voor. Het zou erop kunnen duiden dat bij meisjes en jongens wellicht andere processen verantwoordelijk zijn voor het verband tussen (delinquente) leeftijdgenoten en delinquent gedrag, maar nader onderzoek is daarvoor geboden.

In de analyse is ook nagegaan in hoeverre de *seksesamenstelling van iemands vriendenkring* van belang is voor delinquent gedrag van meisjes en jongens. We hebben met name onderzocht of het aandeel van meisjes in het netwerk van schoolvrienden samenhangt met minder delinquent gedrag, zoals in eerder onderzoek was gevonden (zie paragraaf 4). Uit de resultaten blijkt dat dit voor de deelnemers van het Schoolproject niet duidelijk opgaat. Voor meisjes wordt nog wel een (zwak) negatief verband gevonden tussen de proportie meisjes onder vrienden en delinquent gedrag; meer omgang met jongens hangt samen met iets meer delinquentie. Dit effect verdwijnt echter in de regressieanalyse als ook andere kenmerken van leeftijdgenoten en controlevariabelen worden toegevoegd. Bij jongens is er ook sprake van een zwak verband, maar dit verband is positief: de omgang met meisjes gaat bij jongens gepaard met meer delinquentie. Maar ook dit verdwijnt volledig in de regressieanalyse met andere kenmerken. Kortom, het lijkt erop dat de seksesamenstelling maar weinig toevoegt aan de verklaring van delinquent gedrag bij de onderzochte jongeren.

Andersom is delinquent gedrag mogelijk wel van belang voor de seksesamenstelling van vriendennetwerken. Er blijkt namelijk dat er een (zwak) verband bestaat tussen delinquent gedrag en de mate waarin jongeren door medescholieren van het andere geslacht worden gekozen als vriend (eerder werd dit gerapporteerd in Weerman & Bijleveld, 2007). Met andere woorden: jongeren die meer delicten rapporteren lijken wat populairder bij het andere geslacht. Het verband geldt voor zowel jongens als voor meisjes (maar bij meisjes is er vooral een langetermijneffect op populariteit bij jongens een jaar later).

Met betrekking tot de rol van *problematische jeugdgroepen* is een eerste relevante bevinding dat de meisjes uit het onderzoek ongeveer net zo vaak aangeven bij dergelijk groepen te horen als jongens. Als we in het algemeen kijken naar lidmaatschap van duurzame groepen jongeren die hun meeste tijd op straat doorbrengen, komt dat iets vaker voor bij de ondervraagde jongens dan bij de meisjes (maar het verschil is niet statistisch significant). Gaat het om delinquente jeugdgroepen (jongeren op straat waarvan veel jongeren zich schuldig maken aan lichte delicten en/of een deel ernstige delicten pleegt), dan blijkt er helemaal geen verschil: van zowel de meisjes als de jongens geeft bijna 7% aan bij zo'n groep te horen. Het beeld dat deelname aan problematische jeugdgroepen vooral een mannenzaak is, lijkt dus met onze gegevens niet te kloppen, net als eerder in de Verenigde Staten was geconcludeerd voor gangs (zie paragraaf 5).

De resultaten van dit onderzoek laten tevens zien dat zowel meisjes als jongens die horen bij een problematische jeugdgroep in versterkte mate betrokken zijn bij delinquent gedrag. De verbanden tussen delinquent gedrag en het horen bij zowel gewone als delinquente jeugdgroepen op straat zijn significant voor zowel meisjes als jongens, en de sterkte van de verbanden verschilt nauwelijks tussen beide categorieën. Ook in een multivariate analyse blijkt het horen tot een delinquente of gewone jeugdgroep op straat verband te houden met delinquent gedrag, naast alle andere effecten van leeftijdgenoten en controlevariabelen, maar er lijkt geen duidelijk extra effect te zijn van problematische jeugdgroepen op delinquentie in een later schooljaar. De gevonden verbanden gelden voor zowel meisjes als jongens en zijn ongeveer even sterk.

7.8 Tot besluit

In dit hoofdstuk zijn we nagegaan in hoeverre delinquente vrienden van invloed zijn op delinquentie bij meisjes en in hoeverre er sekseverschillen bestaan in de invloed van delinquente vrienden. We hebben daarnaast aandacht besteed aan de mate waarin jongens en meisjes omgaan met delinquente vrienden, de seksecompositie van vriendschappen en vriendennetwerken en deelname aan gangs. Het onderzoek dat wij hebben besproken is voornamelijk afkomstig uit de Verenigde Staten; in Nederland is er nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de invloed van delinquente vrienden op meisjes. Naast de uitkomsten van eerder onderzoek hebben wij resultaten gepresenteerd van nieuwe analyses van vriendennetwerken van Nederlandse scholieren die zijn gevolgd in het kader van het NSCR Schoolproject. Op basis van onze literatuurstudie en nieuwe analyses met data van het Schoolproject kunnen we concluderen dat de omgang met leeftijdgenoten ook bij meisjes gerelateerd is aan het eigen delinquente gedrag. De rol van leeftijdgenoten lijkt bij meisjes niet onder te doen voor die bij jongens. Er zijn wel aanwijzingen dat de aard van vriendschappen bij meisjes anders is dan bij jongens. Zo lijkt er minder sprake van groepsdruk en zijn meisjes meer tevreden met hun vriendschap, zoals ook uit de gepresenteerde eigen resultaten bleek. Voorts zijn er ook aanwijzingen

dat meisjes minder gevoelig zijn voor groepsdruk en dat morele overtuigingen een dempende rol lijken te hebben op de invloed van leeftijdgenoten. Echter, in het buitenlandse onderzoek wordt meestal gevonden dat er een vergelijkbaar effect is van delinquente vrienden voor meisjes en jongens. Deze bevinding wordt bevestigd door de resultaten van het NSCR Schoolproject. Over het algemeen lijken meisjes dus meer op jongens in de mate waarin ze beïnvloed lijken te worden door leeftijdgenoten dan dat ze verschillen.

Een tekortkoming in het eerdere onderzoek is dat verreweg de meeste studies gegevens verzamelden over delinquent gedrag van vrienden bij de jongeren waarop het onderzoek zich richtte. Deze methode kan leiden tot een overschatting van de mate van delinquentie bij vrienden, waardoor vraagtekens gezet kunnen worden bij de validiteit van de bevindingen (Weerman, 2003). Jongeren zijn geneigd om bij de inschatting van het delictgedrag van vrienden te veel uit te gaan van hun eigen delictgedrag waardoor een vertekening in de inschatting kan optreden. Bij het gebruik van netwerkdata zijn deze nadelen niet aanwezig. Echter, uit de studies die gebruikmaakten van netwerkdata blijkt ook dat delinquente vrienden een vergelijkbaar effect hebben op jongens en meisjes (Brendgen et al., 2000; Haynie & Osgood, 2005, en de resultaten van het NSCR Schoolproject). De gevonden effecten zijn dan wel minder sterk.

Uit het onderzoek naar seksecompositie komen een aantal interessante bevindingen naar voren. Bij meisjes lijkt in een aantal onderzoeken de omgang met mannelijke leeftijdgenoten een stimulerend effect te hebben op delinquent gedrag. Bij jongens lijken vriendschappen met meisjes het delinquente gedrag veeleer te temperen. Veel is echter nog onduidelijk. De bevindingen van het NSCR Schoolproject laten geen sterke invloed zien van de seksesamenstelling van vriendschapsnetwerken. Wel komt in het Schoolproject naar voren dat delinquente jongeren meer vrienden zijn met en vaker als vriend worden gekozen door het andere geslacht.

Het hebben van een delinquente partner blijkt bij meisjes een extra effect te hebben op eigen delinquent gedrag, bovenop het effect van eventuele delinquente vrienden. In het algemeen lijken delinquente jongeren vaker een romantische relatie aan te gaan, vooral met delinquente partners. Langdurigere relaties na de adolescentie kunnen echter op langere termijn ook een dempend effect hebben op delinquent gedrag, zoals ook blijkt uit onderzoek naar het effect van belangrijke levensgebeurtenissen zoals trouwen (Blokland & Nieuwbeerta, 2005). Het onderzoek naar *life events* richt zich echter voornamelijk op mannen en het is de vraag of een huwelijk dezelfde invloed heeft op vrouwen.

Anders dan in het verleden is gedacht, komt lidmaatschap van problematische groepen en gangs ook bij meisjes veel voor en is dit lidmaatschap eveneens sterk gerelateerd aan een verhoogde mate van delinquent gedrag. Het effect van delinquente groepen op het gedrag van meisjes lijkt even sterk als het effect op het gedrag van jongens, een bevinding die wordt bevestigd in het NSCR Schoolproject.

In paragraaf 2 gaven wij verschillende hypothesen over mogelijk verschillende betekenissen die leeftijdgenoten kunnen hebben voor meisjes in vergelijking met jongens. Zoals daar verondersteld, lijkt het er inderdaad op dat de vriendschappen van meisjes minder criminogeen zijn dan die van jongens. Meisjes hebben inderdaad wat minder delinquente vrienden, maar wel kan gesteld worden dat meisjes net als jongens worden beïnvloed door delinquente vrienden. In de besproken studies wordt niet veel evidentie gevonden dat sekseverschillen in de mate waarin delinquente vrienden invloed hebben de verschillen in delinquent gedrag tussen jongens en meisjes kunnen verklaren. Er wordt meer ondersteuning gevonden voor de hypothese dat jongens meer worden ‘blootgesteld’ aan delinquente vrienden (*differential exposure hypothesis*); jongens hebben meer delinquente vrienden dan meisjes. Dit kan mogelijk ten dele verklaren dat jongens meer delicten plegen. Het sekseverschil in de mate van omgang met delinquente vrienden is echter niet heel groot. Bovendien lijken meisjes vaker dan gedacht bij delinquente groepen te horen. Daarnaast hebben ze op jonge leeftijd relatief vaak contact met (oudere) delinquente jongens waardoor sekseverschillen in delinquentie aan het begin van de puberteit vrij klein zijn (Moffitt et al., 2001).

Kortom, hoewel er al heel wat onderzoek is verricht, blijft er nog veel onduidelijk. Er is nog maar weinig onderzoek verricht met netwerkdata, waardoor veel bevindingen mogelijk een overschatting in het effect van delinquente vrienden laten zien. Bovendien is er relatief weinig kennis over seksecompositie en liefdesrelaties – met name in Nederland is hier nauwelijks onderzoek naar verricht. Ook is er nog nauwelijks onderzoek gedaan naar mogelijk verschillende processen bij meisjes en jongens via welke leeftijdgenoten gedrag beïnvloeden. De rol van leeftijdgenoten bij delinquent gedrag van meisjes blijft daarmee een relevant en interessant terrein voor onderzoekers.

Voor beleidsmakers en praktijkwerkers betekenen de huidige inzichten in de eerste plaats dat zij zowel voor jongens als voor meisjes rekening moeten houden met potentiële invloeden van leeftijdgenoten. In socialevaardigheidstrainingen en multimodale programma's zoals YOUTURN, MST en Nieuwe Perspectieven wordt aandacht besteed aan delinquente vrienden en er is tot op heden weinig reden om deze interventies seksespecifiek aan te bieden. Wel is van belang dat binnen deze interventies aandacht wordt besteed aan het gegeven dat delinquente jongeren populairder lijken te zijn bij het andere geslacht. Daarnaast is het gegeven dat meisjes net als jongens vaak horen bij een problematische jeugdgroep een punt van aandacht. Er moet niet te gemakkelijk van uit worden gegaan dat zulke groepen voornamelijk uit jongens bestaan. Meisjes zijn wellicht minder zichtbaar in groepsverband, maar kunnen zich net zo goed laten beïnvloeden door hun leeftijdgenoten als jongens.

Vragen

1. Noem drie redenen waarom in theorie leeftijdgenoten voor meisjes een andere betekenis zouden kunnen hebben voor het ontstaan van crimineel gedrag dan voor jongens.
2. Biedt eerder verricht onderzoek ondersteuning voor het idee dat leeftijdgenoten bij jongens een sterker effect hebben op crimineel gedrag dan bij meisjes? En wat zegt het gepresenteerde eigen onderzoek hierover?
3. Zijn vriendschappen met leeftijdgenoten van het andere geslacht gerelateerd aan meer of minder delinquent gedrag van jongeren?

Literatuur

- Akers, R.L. (1973). *Deviant behavior: A social learning approach*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Baerveldt, C., Vermande, M. & Rossem, R. van (2000). Over vrienden die het ook doen: De kleine criminaliteit van scholieren en hun sociale netwerken. *Sociale Wetenschappen*, 43(1), 7-26.
- Battin, S.R., Thornberry, T.P., Hawkins, J.D. & Krohn, M.D. (1998). *Gang membership, delinquent peers, and delinquent behavior* (OJJDP Juvenile Justice Bulletin). Washington: U.S. Department of Justice.
- Beke, B.M.W.A., Wijk, A.P. van & Ferwerda, H.B. (2000). *Jeugdcriminaliteit in groepsverband onttrafeld: Tussen rondhangen en bendevoorming*. Amsterdam: SWP.
- Benenson, J.F. (1990). Gender differences in social networks. *Journal of Early Adolescence*, 10, 472-495.
- Bjerregaard, B. & Smith, C. (1993). Gender differences in gang participation, delinquency, and substance use. *Journal of Quantitative Criminology*, 4, 329-355.
- Blokland, A.A. J. & Nieuwbeerta, P. (2005). The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending. *Criminology*, 43(4), 1203-1240.
- Bradshaw, P. (2005). Terrors and young teams: youth gangs and delinquency in Edinburgh. In S. H. Decker & F. M. Weerman (Eds.), *European street gangs and troublesome youth groups* (p. 193-218). Lanham etc: Altamira.
- Brendgen, M., Vitaro, F. & Bukowski, W.M. (2000). Stability and variability of adolescents' affiliation with delinquent friends: Predictors and consequences. *Social Development*, 9(2), 205-225.
- Bruinsma, G.J.N. (1985). *Criminaliteit als sociaal leerproces: Een toetsing van de differentiële associatietheorie in de versie van K.D. Op*. Arnhem: Gouda Quint.
- Campbell, A. (1984). *The girls in the gang*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Caspi, A., Lynam, D., Moffitt, T.E. & Silva, P.A. (1993). Unraveling girls' delinquency: Biological, dispositional, and contextual contributions to adolescent misbehavior. *Developmental Psychology*, 29(1), 19-30.

- Cohn, L.D. (1991). Sex differences in the course of personality development: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 109(2), 252-266.
- Curry, G.D., Ball, R.A. & Fox, R.J. (1994). *Gang crime and law enforcement recordkeeping*. Washington, DC: ACE-Federal Reporters.
- Eliot, L. (2010). Closing opportunity gaps: The myth of pink and blue brains. *Educational Leadership*, 68(3), 32-36.
- Erwin, P. (1998). *Friendship in childhood and adolescence*. London: Routledge.
- Esbensen, F.-A. & Deschenes, E.P. (1998). A multisite examination of youth gang membership: Does gender matter? *Criminology*, 36, 799-828.
- Esbensen, F.-A. & Huizinga, D. (1993). Gangs, drugs, and delinquency in a survey of urban youth. *Criminology*, 31, 565-589.
- Esbensen, F.-A. & Winfree, L.T. (1998). Race and gender differences between gang and nongang youths: Results from a multisite survey. *Justice Quarterly*, 15(3), 505-526.
- Fleisher, M. (1998). *Dead end kids: Gang girls and the boys they know*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Gemert, F. van (2005). Youth groups and gangs in Amsterdam: A pretest of the Eurogang expert survey. In S.H. Decker & F.M. Weerman (Eds.), *European street gangs and troublesome youth groups* (p. 147-168). Lanham: Altamira.
- Giordano, P.C., Cernkovich, S.A. & Holland, D.D. (2006). Gender and the meanings of adolescent romantic relationships: A focus on boys. *American Sociological Review*, 71, 260-287.
- Hartjen, A.C. & Priyadarsini, S. (2003). Gender, peers, and delinquency: A study of boys and girls in rural France. *Youth and Society*, 34, 387-414.
- Haynie, D.L. (2002). Friendship networks and delinquency: The relative nature of peer delinquency. *Journal of Quantitative Criminology*, 18, 99-134.
- Haynie, D.L., Giordano, P.C., Manning, W.D. & Longmore, M.A. (2005). Adolescent romantic relationships and delinquency involvement. *Criminology: An Interdisciplinary Journal*, 43, 177-210.
- Haynie, D.L. & Osgood, D.W. (2005). Reconsidering peers and delinquency: How do peers matter? *Social Forces*, 84(2), 1109-1130.
- Haynie, D.L., Steffensmeier, D. & Bell, K.E. (2007). Gender and serious violence: Untangling the role of friendship sex composition and peer violence. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 5(3), 235-253.
- Heinze, H.J., Toro, P.A. & Urberg, K.A. (2004). Antisocial behavior and affiliation with deviant peers. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33(2), 336-346.
- Helgeson, V.S. (2005). *Psychology of gender* (2nd ed.). New Jersey: Pearson Education.
- Hubbard, D.J. & Pratt, T.C. (2002). A meta-analysis of the predictors of delinquency among girls. *Journal of Offender Rehabilitation*, 34(3), 1-13.
- Junger-Tas, J., Cruyff, M.J.L.F., Looij-Janse, P.M. van de & Reelick, F. (2003). *Etnische minderheden en het belang van binding: Een onderzoek naar antisociaal gedrag onder jongeren*. Houten/Den Haag: Bohn Stafleu Van Loghum/Sdu/Koninklijke Vermande.
- Junger-Tas, J., Ribeaud, D. & Cruyff, M.J.L.F. (2004). Juvenile delinquency and gender. *European Journal of Criminology*, 1(3), 333-375.

- Kemp, R.A.T. de, Scholte, R.H.J., Overbeek, G. & Engels, R.C.M.E. (2006). Early adolescent delinquency: The role of parents and best friends. *Criminal Justice and Behavior*, 33(4), 488-510.
- Laan, A.M. van der & Blom, M. (2006). *Jeugd delinquentie: Risico's en bescherming*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Laird, R.D., Pettit, G.S., Dodge, K.A. & Bates, J.E. (2005). Peer relationship antecedents of delinquent behaviour in late adolescence: Is there evidence of demographic group differences in developmental processes? *Development and psychopathology*, 17, 127-144.
- Lier, P.A.C. van, Vitaro, F., Wanner, B., Vuijk, P. & Crijnen, A.A.M. (2005). Gender differences in developmental links among antisocial behavior, friends' antisocial behavior, and peer rejection in childhood: Results from two cultures. *Child Development*, 76(4), 841-855.
- Liu, X. & Kaplan, H.B. (1999). Explaining the gender difference in adolescent delinquent behavior: A longitudinal test of mediating mechanisms. *Criminology*, 37(1), 195-215.
- Lonardo, R.A., Giordano, P.C., Longmore, M.A. & Manning, W.D. (2009). Parents, friends, and romantic partners: enmeshment in deviant networks and adolescent delinquency involvement. *Journal of Youth & Adolescence*, 38, 367-383.
- Matsueda, R.L. & Anderson, K. (1998). The dynamics of delinquent peers and delinquent behavior. *Criminology*, 36, 269-308.
- McCarthy, B., Felmlee, D. & Hagan, J. (2004). Girls friends are better: Gender, friends, and crime among school and street youth. *Criminology*, 42, 805-835.
- Mears, D.P., Ploeger, M. & Warr, M. (1998). Explaining the gender gap in delinquency: Peer influence and moral evaluations of behavior. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35, 251-266.
- Meeus, W., Branje, S. & Overbeek, G.J. (2004). Ouders, partner en criminaliteit: Een longitudinale studie naar veranderingen in relationele steun en criminaliteit in adolescentie en jonge volwassenheid. *Tijdschrift voor Criminologie*, 46(1), 37-55.
- Miller, J. (2001). *One of the guys: Girls, gangs and gender*. New York: Oxford University Press.
- Miller, W.B. (1975). *Violence by youth gangs and youth groups as a crime problem in major American cities*. Washington, DC: Government Printing Office.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M. & Silva, P.A. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study*. New York: Cambridge University Press.
- Moore, J. (1991). *Going down to the barrio: Homeboys and homegirls in change*. Philadelphia: Temple University Press.
- Naber, P.M. (1990). *Vriendschap onder jonge vrouwen*. Amersfoort/Leuven: Acco.
- National Youth Gang Center. (2009). *National Youth Gang Survey Analysis*. Retrieved 31 March 2010, from www.nationalgangcenter.gov/Survey-Analysis.
- Peterson, D., Miller, J. & Esbensen, F.-A. (2001). The impact of sex composition on gangs and gang member delinquency. *Criminology*, 39, 411-439.
- Piquero, N.L., Gover, A.R., MacDonald, J.M. & Piquero, A.R. (2005). The influence of delinquent peers on delinquency: Does gender matter? *Youth and Society*, 36, 251-275.

- Rakt, M. van de, Weerman, F.M. & Need, A. (2005). Delinquent gedrag van jongens en meisjes: Het (anti)sociale kapitaal van vriendschapsrelaties. *Mens en Maatschappij*, 80(4), 328-352.
- Rebellon, C.J. & Manasse, M. (2004). Do 'bad boys' really get the girls? Delinquency as a cause and consequence of dating behavior among adolescents. *Justice Quarterly*, 21(355-389).
- Reed, M.D. & Rose, D.R. (1998). Doing what simple Simon says? Estimating the underlying causal structures of delinquent associations, attitudes and serious theft. *Criminal Justice and Behavior*, 25, 240-274.
- Rose, A.J. & Rudolph, K.D. (2006). A review of sex differences in peer relationship processes: Potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological Bulletin*, 132(1), 98-131.
- Rutenfrans, C.J.C. & Terlouw, G.J. (1994). *Delinquentie, sociale controle en 'life events': Eerste resultaten van een longitudinaal onderzoek*. Arnhem: Gouda Quint.
- Scholte, E.M. (1999). Factors predicting continued violence into young adulthood. *Journal of Adolescence*, 22(1), 3-20.
- Saffer, D.R. (2005). *Social and personality development*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Sharp, C., Aldridge, J. & Medina, J. (2006). *Delinquent youth groups and offending behaviour: findings from the 2004 offending, crime and justice survey*. London: Home Office.
- Simons, R.L., Stewart, E., Gordon, L.C., Conger, R.D. & Jr., G.H.E. (2002). A test of life-course explanations for stability and change in antisocial behavior from adolescence to young adulthood. *Criminology*, 40(2), 401-434.
- Simons, R.L., Whitbeck, L.B., Conger, R.D. & Conger, K.J. (1991). Parenting factors, social skills, and value commitments as precursors to school failure, involvement with deviant peers, and delinquent behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 20(6), 645-664.
- Simourd, L. & Andrews, D.A. (1994). A look at gender differences. *Forum on Corrections Research*, 6(1), 21-31.
- Sutherland, E.H. (1947). *Principles of Criminology*. Philadelphia: J.B. Lippincott.
- Thornberry, T.P., Krohn, M.D., Lizotte, A.J., Smith, C.A. & Tobin, K. (2003). *Gangs and delinquency in developmental perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Waldrop, M.F. & Halverson, C.F. (1975). Intensive and extensive peer behavior: Longitudinal and cross-sectional analysis. *Child Development*, 46, 19-26.
- Warr, M. (2002). *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weerman, F.M. (2003). Crimineel gedrag en criminele leeftijdgenoten: Over de interpretatie van een bekend verband. *Tijdschrift voor Criminologie*, 45(1), 2-16.
- Weerman, F.M. & Bijleveld, C.C. (2007). Birds of different feathers: School networks of serious delinquent, minor delinquent and non-delinquent boys and girls. *European Journal of Criminology*, 4(4), 357-383.
- Weerman, F.M. & F.-A. Esbensen (2005). A cross-national comparison of youth gangs in the Netherlands and the U.S. In: Decker, Scott H. & Frank M. Weerman (Eds.), *European Street Gangs and Troublesome Youth Groups*. Lanham: Alta Mira Press (p. 219-255).

- Weerman, F.M. & Smeenk, W.H. (2005). Peer similarity in delinquency for different types of friends: A comparison using two measurement methods. *Criminology*, 43, 499-524.
- Weerman, Frank, Wilma Smeenk & Paul Harland (red.), m.m.v. Menno Ezinga, Anne-Marie Slotboom, Catrien Bijleveld, Peter van der Laan & Michiel Westenberg (2007). *Probleemgedrag van leerlingen tijdens de middelbare schoolperiode: individuele ontwikkeling, leerlingnetwerken en reacties vanuit school*. Amsterdam: Aksant.
- Westenberg, P.M., Drewes, M.J., Siebelink, B.M. & Goedhart, A.W. (2000). *Zinnenaanvullijst Curium (ZALC): een instrument voor het meten van ego-ontwikkeling*. Lisse: Swets & Zeitlinger B.V.
- Wissink, I.B., Deković, M. & Meijer, A.M. (2008). Opvoeding, vriendschapsrelaties en het functioneren van adolescenten uit verschillende etnische groepen. *Kind en Adolescent*, 29(3), 147-161.
- Wong, T. M. L., Slotboom, A., & Bijleveld, C. C. J. H. (2010). Risk factors of delinquency of adolescent and young adult females: A European review. *European Journal of Criminology*, 7, 266-284.